

Гамалія К. М.

канд. іст. наук,
завідувач кафедри дизайну одягу,
Київський національний університет
культури і мистецтва

МІСТО-САД: МРІЇ І РЕАЛЬНІСТЬ

Анотація. Представлено скроби інженерів та містобудівників кінця ХІХ – початку ХХ століть вирішити екологічні проблеми, викликані урбанізацією, шляхом створення міст-садів.

Ключові слова: екологія, урбанізація, містобудівництво, місто-сад.

Аннотация. Гамалея Е. Город-сад: мечты и реальность. Представлены попытки инженеров и градостроителей конца ХІХ – начала ХХ столетий разрешить экологические проблемы, вызванные урбанізацією, путём создания городов-садов.

Ключевые слова: экология, урбанізація, градостроительство, город-сад.

Annotation. Gamaliya K. The gardencity: dreams and reality. The article presents the attempts of ingeneers and city-builders of ХІХth-ХХth centuries to solve the problems which creates urbanization by construction of gardencities.

Key words: ecology, urbanization, town building, gardencity.

Постановка проблеми. Починаючи з 60-х рр. ХХ століття екологічний стан навколишнього середовища почав хвилювати жителів планети, а згодом питання екології стали одними з найважливіших проблем людства. Серед багатьох аспектів екології все більшу увагу привертає екологія міста, адже саме у місцях найбільшого скупчення людей активно виявляється дія негативних факторів. Впродовж усього періоду своєї історії місто виступало як джерело екологічної небезпеки і водночас як осередок теоретичних та практичних розробок для її усунення. З плином часу в процесі прискореної урбанізації суспільства екологічні проблеми міста поглиблюються. Якщо у ІV столітті до н. е. Аристотель визначив оптимальну для життя городянина чисельність населення міста у 20-40 тисяч чоловік, то нині у містах проживає набагато більше людей, а за висновками спеціальної комісії Генеральної Асамблеї ООН у 2015 р. існуватиме вже 23 міста-десятимільйонника. Тож не дарма Декларація Тисячоліття, прийнята на всесвітньому саміті в Нью-Йорку у 2000 р., оголосила ІІІ тисячоліття Урбаністичним, а його перше століття – Віком урбанізації планети. Звернення до історії урбоекології, виявлення уможлидних ідей та реальних спроб подолання екологічної напруги в межах міста може допомогти у пошуках шляхів створення умов для оптимального співіснування людини та довкілля.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Наприкінці ХІХ століття, коли негативні наслідки урбанізації, пов'язані з надмірною щільністю населення, відривом від природи і, відповідно, з погіршенням умов існування стали очевидними, серед інженерів та архітекторів виникла ідея створення так званого “міста-саду”. Оприлюднення цієї ідеї розпочалося з книг німця Теодора Фрітша та англійця Ебенезера Говарда. Реальне втілення в життя проєктів міста-саду на теренах Англії, Німеччини, США, Іспанії, Росії знайшло відображення у детальному огляді професора Ризького політехнічного інституту А. К. Єнша. У першій чверті ХХ століття інші підходи до надання городянам можливості більше спілкуватися з природою для підтримання здоров'я запропонували відомі архітектори Ф. Л. Райт та Ш. Ле Корбюз'є. Сучасну оцінку екологічної ситуації у містах можна знайти у творах архітекторів, екологів, філософів – Л. Леві, Р. Л. Сміта, М. М. Моїсеєва, Ф. І. Гіренка, В. П. Казначеева, І. В. Лазаревої, В. П. Кучерявого, В. Є. Чайки.

Мега статті. Розглянути феномен міста-саду у світовій практиці містобудування і прослідити трансформацію його структури і функцій в процесі реального втілення.

Результати дослідження. Вперше пропозиція будувати міста невеликого розміру, значна площа яких виділятиметься для зелених насаджень, була висунута у 1896 р. в Німеччині Теодором Фрітшем, автором книги “Місто майбутнього (місто-сад)”, що зазнала кількох перевидань [1]. Проте ніякого практичного виходу ідеї Фрітша не мали, поки аналогічні думки не знайшли прибічників в Англії.

Надійшла до редакції 14.12.2012

Поштовхом для втілення в життя ідеї міста-саду стала книга Ебенезера Говарда (1850-1928) “Завтра: мирний шлях до справжньої реформи” [2], створена ним під впливом праць соціалістів-утопістів. Наступні видання книги виходили під назвою “Міста-сади завтрашнього дня” (“Garden Cities of to-morrow”), а на російській мові у перекладі О. Ю. Блоха – “Города будущего” [3]. Результат здійснення свого проекту Е. Говард бачив у тому, що люди проводитимуть ідилічне життя в ідеальних умовах: “Парки та квітники, фруктові сади і ліси будуть розбиватися та розводитися безпосередньо поблизу ділового життя, так, що вони принесуть населенню максимум користі і насолоди. Будуть збудовані гарні житла для тих, хто довгі роки жив у нетрях. Буде знайдена робота для безробітних, земля для безземельних, і на кожному кроці нові можливості для творчої енергії, що так довго перебувала невикористаною... Починається нова ера соціального життя, яка припускає найповніший розвиток узгодженої колективної діяльності поряд з найширшим визнанням свободи особистості” [3, с. 164-165].

Умови життя у великих промислових центрах Англії кінця XIX століття призвели до швидкого визнання ідеї міста-саду в цій країні. У 1898 р. була заснована Асоціація міста-саду (Garden City Association), яка вела активну пропаганду нового методу вирішення проблем великого міста. Наслідком її діяльності стало будівництво трьох невеликих поселень у 50 км на північ від Лондона, перше з яких, створене за проектом архітекторів Баррі Паркера та Раймона Енвіна, називалося Лечворт.

Будинки у Лечворті були різних типів: для однієї родини чи для декількох, переважно двоповерхові. На нижньому поверсі кухня-їдальня, посудомийня-пральня, ванна, клозет, комора для вугілля, а на верхньому спальні. В місті провели водопровід, вода до якого подавалася з бурових свердловин; було зроблено каналізацію за роздільною системою з полями зрошення і каналами для відводу дощової води. Побудовані в місті газовий завод та електростанція постачали енергію мешканцям, а також заводам і фабрикам, переведеним з Лондона: заводу металічних виробів, асфальтовому заводу, паперовій та килимовій фабрикам. Завдяки цьому кількість диму і у промисловій зоні була відносно невелика. На ознаку вдячності за вдалу ідею община подарувала один з будинків Говарду, і він зміг жити у своєму вимріяному місті-саду [4]. Перехідним типом поселення від міста-саду до звичайного міста стало передмістя-сад Хемпстед, розташоване на півночі-заході від Лондона у місцевості, усавленій своєю мальовничістю. Архітектор Р. Енвін, що керував забудовою, намагався, щоб будинки гармоніювали не тільки з пейзажем, а й з характером пожильців. Всі будинки зводилися в одному стилі, але з варіюванням окремих деталей.

Детальний опис Лечворта та Хемстеда наведено у серії статей громадського інженера Арнольда Карловича Енша (н. у 1866 р.), професора Ризького політехнічного і Томського технологічного інститутів, який влітку 1909 р. перебував у відрядженні в Англії за

дорученням Німецького товариства міста-саду, заснованого у 1902 р. Взимку 1903 р. це Товариство виголосило доповідь в Союзі німецьких архітекторів, обстоюючи доцільність створення міст-садів у Німеччині та вказуючи на необхідність повернення до природи і озеленення сучасного міста [5]. Ознайомившись з досвідом створення міст-садів в Англії, Німецьке товариство розпочало активну діяльність. Її першим конкретним результатом стало місто-сад Хеллерау, розташоване у 3,5 км від Дрездена і зв'язане з ним трамвайною колією. План поселення склав професор Рімершайд, який дуже вдало пристосував його до умов місцевості, зберігаючи по можливості природні лісові насадження. З 1909 р. почалася забудова. Кожна квартира представляла окремий двоповерховий будиночок, і ці будиночки, щільно прилягаючи один до одного, розташовувались групами. Каналізація міста мала особливу біологічну очисну станцію; водопровідну воду отримували з сусідньої общини. В місті дозволялося відкривати тільки такі підприємства, що не турбуватимуть громадян шумом, димом та зловонним запахом.

Окрім Хеллерау у Німеччині були організовані поселення-сади поблизу Нюрнберга, Карлсруе, Магдебурга, Берліна. Рух на користь створення міст-садів поширився в інших розвинених державах: Франції, Бельгії, Швеції, Північно-Американських Сполучених Штатах, і хоча здебільшого він обмежувався організацією відповідних товариств і пропагандою, були зроблені і деякі конкретні кроки. Так, у 1880-х рр. поблизу Чикаго виникло ідеальне промислове містечко Пульмана, де для робітників, що збирали так звані “пульманівські” вагони, були зведені будиночки, парки, школи, театр, бібліотеки. У 1891 р. відомий іспанський архітектор Антоніо Гауді (1852-1926) розпочав будувати містечко-сад Гюель на околиці Барселони для робітників текстильного заводу магната Еусебіо Гюеля [6]. Але ціни для віддалених од центру Барселони квартир виявилися занадто високими для робітників, і в результаті Гауді вдалося створити не житловий комплекс, а перлину садово-паркового мистецтва – Парк Гюель.

Бажаючи, щоб його пропозиції знайшли втілення і в Росії, Говард писав у передмові до російського видання свого твору: “Я дуже сподіваюся, що Росія з її величезними просторами малозаселеної землі довго служитиме ареною для серій дійсно блискучих експериментів у галузі планомірного містобудування” [3, с. V]. В Російській імперії потреба в таких поселеннях дійсно існувала, але для цього необхідно було розробити спеціальні форми землеволодіння і забудови. І все ж окремі приклади побудови міст-садів спостерігалися і тут.

У 1912 р. А. К. Енш брав участь у створенні міста-саду “Царський ліс” під Ригою, планування якого було доручено берлінському архітектору Янсену. Вулиці поселення намічались не ідеально прямими, деякі з них, розширюючись, переходили у бульвари. Каналізація – частково сплавна, для очистки стічних вод планувалося будівництво біологічної очисної станції; водопостачання мало здійснюватись з міського

водопроводу. Будинки повинні були мати дачний характер, не більше двох поверхів, і знаходитись по одному на ділянці.

Ювілейний подарунок для своїх службовців – місто-сад поблизу станції Прозоровська (нині Кратово) – замислило у 1913 р. керівництво Московсько-Казанської залізниці в пам'ять 50-ї річниці її існування. План поселення, представлений інженером-архітектором Володимиром Миколайовичем Семеновим (1874-1960), передбачав наявність каналізації з очисною системою, печі для спалювання відходів, власної електростанції, церкви, школи, лікарні, санаторію, театру [7]. Проте невдовзі процес будівництва міст-садів в Росії був перерваний у зв'язку з початком Першої світової війни.

Спроба створення міста-саду мала місце і на території України. Своєрідною формою оздоровчого поселення стала безплатна лікарня для чорноробів, що відкрилася 30 січня 1904 р. на околиці Києва. Збудована вона була з ініціативи і на кошти крупного цукрозаводчика і відомого мецената М. А. Терещенка (1819-1903). Коло кожного з 10 заводів, що належали його родині, він влаштував безплатні лікарні для робітників. Київська лікарня для чорноробів була справжнім містечком, будівлі якого потопали в зелені. З 1921 р. її перепрофілювали у дитячу лікарню, яка впродовж наступних років стала відомою як Охматдит і знаходилася вже у межах міста. 11 липня 2005 р. було винесено рішення організувати на цій території Науково-практичний центр дитячої кардіології та кардіохірургії, де нині дітям роблять унікальні операції на серці. 22 червня 2009 р. на території Центру відбулося урочисте відкриття пам'ятника М. А. Терещенку.

Ускладнення в процесі будівництва міст-садів виникали в багатьох країнах. Міжнародна федерація міст-садів, організована у 1913 р., намагалася активізувати процес їхнього будівництва, але, як завважив О. Н. Яницький, “Наприкінці 20-х рр. ситуація у містах Європи показала, що розрахунок на подолання кризи міст шляхом ... будівництва “ідеальних” урбаністичних ланок на їх периферії повністю не виправдав себе” [8, с. 280]. Ідея Говарда виявилася утопічною, оскільки була розрахована на ідеальну людину, якої в природі не існує. Вже під час зведення міст-садів виявлялися протиріччя, що зводили нанівець втілення ілюзії щодо їх значної ролі у розвитку містобудівництва. Проте можна погодитись з Д. Протопоповим, одним із сучасників Е. Говарда, який вважав його місто-сад ідеалом, необхідним для людини так само, як і всякий інший [9].

У ХХ столітті, коли стало очевидним, що урбанізація веде не до зменшення росту міст, а, навпаки, до створення мегаполісів, виникли програми міста-саду з кардинально іншими підходами до проблеми. Перша з них належала відомому американському архітектору Л. Райту. Франк Ллойд Райт (1867-1959), основоположник так званої “органічної архітектури”, прагнув забезпечити людей якісним житлом, а не “коробкою, в яку затиснуте життя” [10]. Заплановане ним місто “Просторе Поселення” склада-

лося з двоповерхових одноквартирних будинків, розташованих поодинокі, гарних та світлих, оточених зеленню. Децентралізована, широко розкидана забудова вимагала організації нових видів сполучення (зокрема, вертолітного) між індивідуальними будинками та різними видами установ громадського користування. “Життя міста, – писав він, – поглинається розвитком сільськогосподарської місцевості ... Розростання села на противагу урбанізації цілком у дусі американського способу життя” [11, с. 174].

Зовсім протилежна ідея належала видатному французькому архітектору Шарлю Едуарду Ле Корбюзьє (1887-1961). Він запропонував не переносити місто у природу, а, навпаки, перенести природу у велике місто. “В серці кожної людини, – писав він, – глибоко закладено пристрасне бажання укритися від міської метушні серед природи, під покровом дерева з видом на куточок неба. Сотні невеличких будиночків символізують мрію людини бути господарем своєї долі... Міста втратили зв'язок з природою, яка керує життєвими функціями людей. Завдання полягає в тому, щоб відновити цей зв'язок і забезпечити населенню міст природні умови життя” [12, с. 8; 29]. Свою конкретну пропозицію він формулює так: “Якщо неможливо забезпечити клаптиком землі з індивідуальним будинком кожного мешканця великого міста, то залишається можливість забудувати місто великими домами, вивільнивши між ними широкі озеленені простори” [13, с. 9].

Основи містобудування широко обговорювались на IV Міжнародному конгресі сучасної архітектури (1933). Результати цих дебатів, підсумовані Ле Корбюзьє, були представлені у вигляді декларативного документу, названого “Афінська хартія”. Хартія засуджувала проекти приміських територій з індивідуальною забудовою та міст-садів. Найдоцільнішим вона вважала будівництво багатоповерхових будинків на відстані 200-300 м один від одного з зеленими насадженнями поміж ними. З плином часу, відзначалося у хартії, зелена рослинність все більше поступалася кам'яним будівлям, і в результаті життя населення погіршувалося. “Головна задача містобудування, – говорилося далі, – полягає у забезпеченні необхідними умовами для повноцінного розвитку людей. Здоров'я кожної людини залежить від того, наскільки вона забезпечена задовільними “природними умовами”. Сонце, що керує ростом і розвитком всього живого, повинно вільно проникати у кожне житло, пронизувати його своїми променями... Зелене оточення повинно наповнити житло повітрям, очищеним від пилу та шкідливих газів. Будинки повинні вільно розташовуватися у просторі. Не слід забувати, що відчуття простору є важливим психологічним фактором” [12, с. 97].

Архітектор, як писав Ле Корбюзьє, “...засобами архітектури та містобудівництва можна створити середовище, що сприяє розквіту людської діяльності” [14, с. 22], шляхом організації форм він створює гармонію, яка знаходить відгук у людини, робить людей здоровими і щасливими. Видатний архітектор ХХ століття виступав проповідником “архітектурної утопії”, вва-

жаючи можливим змінити світ через архітектуру. Але омріяне ним “Сяюче Місто” з хмарочосами, збудованими з скла та бетону, що здіймаються серед зелених парків, йому так і не довелося створити.

Американський професор історії Роберт Фішман, порівнюючи утопічні проекти ідеальних міст, пропонує архітекторами, зазначив: “Говард, Райт і Ле Корбюзьє вірили, що двадцяте століття стане періодом соціальних реконструкцій, які завершаться створенням чудових нових міст. Вони помилялися, але хто може сказати, що в критиці їхніх поглядів теж не можна знайти вади? Адже, незважаючи на всі дискусії та зміни перспектив, їхні ідеальні міста збереглися в часі. Вони існують у відбитках, малюнках, книгах, статтях та листах, в які їхні творці вклали стільки надій та геніальності. Там, зрештою, ми можемо знайти кооперативні чотирикутники і спокійні крамниці Міста-Саду; поодинокі ферми, придорожні маркети та непорушений ландшафт Просторого Поселення; великі стрункі хмарочоси та суперхайвеї Сонячного Міста” [15, с. 277].

Висновки. Слід визнати, що засобами архітектури не вдалося змінити соціальний устрій, проте творчі пошуки в цій галузі дали багато корисного для розвитку містобудування. Більше того, вони вселяли надії на майбутнє, такі необхідні людині: адже мрії і сподівання на краще життя завжди супроводжували її, полегшували її існування і спонукали шукати шляхи до їхньої реалізації. Отже, історичний аналіз розвитку урбології, зокрема дослідження досвіду, набутого в ході практичного втілення ідеї міста-саду, слід розглядати як пошук можливих варіантів дотримання вимог екологічного імперативу у містобудівництві.

Література:

1. Fritsch Th. Die Stadt der Zukunft (Gartenstadt) / Theodor Fritsch. – 2-te Aufg. – Leipzig : Hammer-Verl., 1912. – 32 S.
2. Howard E. To morrow: a peaceful path to real reform / Ebenezer Howard. – London: Lonnenschein, 1898. – 176 p.
3. Гоуард Э. Города будущего / Эбенезер Гоуард; [пер. с англ. А. Ю. Блоха]. – СПб, 1911. – XVIII, 176 с.
4. Енш А. К. Города-сады (города будущего) / А. К. Енш // Гигиена и санитария. – 1912. – Т. 6. – № 15-16. – С. 137-152.
5. Города-сады // Зодчий. – 1904. – № 17. – С. 209-211.
6. Шліпченко С. Записано в камені: Короткі інтервенції в історію архітектури / Світлана Шліпченко. – К. : Всесвіт, 2009. – 352 с.
7. Семёнов В. Н. Первый город-сад в России / В. Н. Семёнов // Городское дело. – 1912. – № 19. – С. 1217-1218; № 22. – С. 1398-1403.
8. Яницкий О. Н. Урбанизация и социальные противоречия капитализма / О. Н. Яницкий / Отв. ред. А. А. Галкин. – М. : Наука, 1975. – 333 с.
9. Протопопов Д. Города будущего / Д. Протопопов // Городское дело. – 1909. – № 18. – С. 907-916.
10. Wright F. L. The Living city / Frank Lloyd Wright. – New-York: Horizon press, 1958. – 255 p.
11. Райт Ф. Л. Шесть лекций о современной архитектуре / Франк Ллойд Райт // В кн. : Архитектура современного запада / ред. Д. Аркин. – М. : Изогиз, 1932. – 187 с.
12. Ле Корбюзьє. Три формы расселения. Афинская хартия / Ле Корбюзьє / пер. с франц. Ж. Розенбаума. – М. : Стройиздат, 1976. – 136 с.
13. Ле Корбюзьє. Творческий путь / Ле Корбюзьє / пер. с франц. Ж. Розенбаума / под ред. О. Швидковского. – М. : Стройиздат, 1970. – 248 с.
14. Ле Корбюзьє. Планировка города / Ле Корбюзьє; [пер. с франц. С. М. Горного]. – М.: Изогиз, 1933. – [XVI], 208 с.
15. Fishman R. Urban Utopias in the Twentieth Century: Ebeneser Howard, Frank Lloyd Wright, Le Corbusie / Robert Fishman. – New York : Basic books, cop. 1977. – 332 p.